

УЛОГА МИГРАЦИЈА У ДЕМОГРАФСКОМ РАЗВОЈУ ОПШТИНЕ ВАЉЕВО

Садржај: Учешће миграционе компоненте у демографском развоју општине Ваљево значајно је како у прошлости тако и данас. Први део рада односи се на историјски развој миграција до Другог светског рата, док други део обухвата савремена миграциона кретања.

Кључне речи: Ваљево, миграције, демографски развој.

Abstract: Participation of migration component in demographic development of the community Valjevo, is significant in the past, as well as nowadays. First part of this paper is related with historical development of migration to the end of World War II, while the next part comprise modern migratory movements.

Key words: Valjevo, migration, demographic development.

Увод

Миграциона кретања становништва непрекидна су појава која вековима траје. Оне су у појединим временским интервалима интензивније или слабије, али континуирано егзистирају. У савременом тренду друштвеног развоја миграције представљају веома важну компоненту и убрајају се у главне демографске категорије са значајним последицама на просторима на којима се одвијају. С обзиром на важност миграционе компоненте у демографском развоју општине Ваљево пратимо промене у структури аутохтоног и имиграционог становништва; обим и токове имиграционих струја; поједине селективне карактеристике имиграната као и дневну просторну покретљивост популације.

Историјски развој миграција

Насељеност овог простора сеже у далеку прошлост. На то нас упућују палеолитска станишта Петничка пећина, са каменим оруђима и другим **заостцима човека овог периода и Висока пећина у кањонском делу реке Градац** (Милошевић Н., 1983). Рану фаза неолита представља Шалитрена пећина са бројним налазима старчевачке културне групе. Током историјског периода, на овом простору налазимо на илирска, дарданска, дачка и друга племена, која 218. године п.н.е. покоравају Римљани и остављају печат своје културе на овом простору. Већи од Ваљева у Србији су били само Београд са 500-600 домова и Пожаревац са 230 домова. У Ваљеву се тада налазило седиште православног епископа, седиште провизора, трошаринска станица и стовариште соли (Ваљево кроз векове, 1993).

У периоду XVII-XIX века у Колубари и Подгорини су доминирале досељеничке породице (93,22%). Током XVII века и раније досељено је 243 породице или 22,62% тј. 1/4 укупног броја досељених породица у посматраном интервалу. На ове 243 породице долази 4790

---

* Јелена Срећковић, асистент приправник, Географски факултет, Београд. Рад примљен 24.04.2002. г.

домова или 19 домова по породици. Досељеника из XVIII века досељених пред и након III и IV аустријски рат, до почетка XIX века има 259 што је 24,12% или опет 1/4 од укупног броја досељених породица. Ове породице имале су 1991 дом или 7 по породици. У XIX веку досељено је 572 породице са 1379 домова или 3 дома по породици, што је 53,26% или нешто више од 1/2 укупног броја досељених (Павловић Љ., 1991).

Миграције у Србији у XIX веку праћене су унутрашњим померањем, силаском у ниже пределе, варошка насеља и дуж комуникацијских праваца.

Имиграционе струје на посматраном простору сагласно претходној констатацији текле су претежно из динарских области, дакле долазиле су из југозападнoг и јужног правца: “Из Босне и Осата преко Подриња, из Херцеговине, Старог Влаха и Црне Горе преко Мравињаца, Маљена и Горњег Лајковца, док су из источне Србије, рудничког округа и Македоније ишле преко Славковице, Суворора и долином Љига. Из Старог Влаха доселило се 167 породица (15,55%), ужичког округа 192 (17,87%), Полимља 150 (13,6%), Колашина са Кричком 21 (1,95%), Црне Горе 112 (10,72%), Никшића са Жупом 44 (4,90%), Дробњака 39 (3,63%), Херцеговине са Далмацијом 31 (2,88%), Осата 74 (8,88%), Босне 22 (2,05%), Подриња 74 (6,98%), Мачве 19 (1,86%), београдског округа 10 (0,93%), рудничког округа 27 (2,51%), других делова Србије 24 (2,28%), Срема 16 (1,49%), Старе Србије 41 (3,81%) и Македоније 7 (0,65%)” (Павловић Љ., 1991).

У XIX веку можемо издвојити два периода са особеним демографским кретањима. Први, негде до средине века, са израженим демографским колебањима после Другог српског устанка, условљених пре свега изразитим миграционим кретањима. Други период, од средине до краја века, карактерише стабилан раст броја становника. Почетком првог периода Ваљево је још увек било турски град. Међутим, већ са устаничким борбама 1804. године Турци га постепено напуштају одлазећи у утврђене градове Ужице, Београд и Соко. Интензивније иселавање турског становништва започело је после ослобођења 1815. године. Ова кретања углавном су била усмерена преко Дрине у Босну и праћена су истовременим повратним процесом досељавања Срба.

Према подацима из 1818. године у Ваљеву се налазило свега 20 турских кућа. Мада се њихов број 1827. године повећао на 30 услед привременог повратка њихових иселених власника, како би продали свој имања, већ 1838. у Ваљеву није било ниједне турске куће (Борђевић Т., 1924). У овом периоду, из околних села, досељава се и српско становништво, махом надничари и занатлије, који су доласком у варош видели могућност за побољшање животних услова пре свега за стицање поседних јефтинијим откупљивањем варошког и периферијског земљишта. Ваљево су насељавали пре свега трговци и занатлије из ужичког округа, Црне горе, Полимља, Потарја, Херцеговине, Босне и суседних области Подриња, Мачве и Срема (Стојанчевић В., 1973).

За други период XIX века демографска кретања пратимо и на основу статистичких података пописа становништва. Услед изузетно високог прилива становништва шездесетих и седамдесетих година XIX века, Ваљево је од 1863-1874. године имало највиши годишњи пораст броја становника у Србији. У периоду 1863-1866. године он је износио 10,27% годишње, а од 1866-1874. године 3,78%. Смањено досељавање у периоду између 1874-1884. године утицало је и на мањи годишњи пораст ваљевског становништва који је износио 2,33%, на основу којих је Ваљево заузело 11. место међу 17 окружних вароши (Јовановић Б., 1881). У периоду 1884-1890. године прираштај је износио 2,61% годишње. Међутим, 1890-1895. године уселавање у Ваљево скоро да је престало о чему сведочи и годишњи прираштај од свега 0,41% (Јовановић Б., 1889).

Најизразитија померања према Ваљеву у другом периоду XIX века била су из соколских и рађевских села после турске предаје градова Сокола и Ужица Србији 1863. године. Значајна су и досељавања у Ваљево сељаштва из колубарских, подгорских и тамнавских села: Бранковина, Буковица, Градац, Дегурић, Кличевац, Котешница, Лесковице, Рађево село и друга (Ваљево кроз Векове, 1993). Услед распадања породичних задруга крајем XIX века јављају се миграције мушкараца из села ка вароши који се запошљавају као слуге и шегрти у мајсторским радионицама и трговачким радњама.

У анализи броја становника уочљива је тенденција неравномерног раста. У увећању популације доминантно је учешће имиграционе компоненте над природним прираштајем. Попис из 1890. године је регистровао да учешће домицилног становништва у укупном износи 41,12%, док 1910. године тај проценат опада на 34,45%. Највише имигрантског становништва је

досељено ван ваљевског округа (60,93%), док је са простора округа евидентирано 34,43% и из иностранства 4,64% од укупног броја досељених (Попис становништва у Краљевини Србији, 1890. и 1910. године).

Највећа депресија становништва била је 1910-1916. године, што је последица губитака становништва у ратовима 1912-1918. године. Према окупаторском попису 1916. године у Ваљеву је било 35,48% становника више него 1910. године. Како не поседујемо тачне податке о броју становника и другим компонентама демографских промена у току окупације не може се поуздано утврдити колики су стварни губици људства у Ваљеву за време балканских и Првог светског рата. Према подацима које наводи Милан Трипковић, крајем 1917. године у Ваљеву је било 6280 становника, или 10,21% више него 1916. године (Трипковић М., 1980).

По завршетку Првог светског рата, са убрзаним друштвено-економским развојем становништво се убрзано повећава. У периоду 1910-1931. године број становника у апсолутном износу порастао је за 2218, или за 25,11%. Услед таквог пораста становништва Ваљево је према попису 1921. и 1931. године седми град у Србији и поред великих губитака у поменутих ратовима, који су били већи само у Београду и Шапцу (Попис становништва 1910., 1921. и 1931. године).

Савремене миграције

У периоду после Другог светског рата у складу са новонасталим друштвеним односима те економским и социјалним развојем општину Ваљево карактерише интензиван пораст становништва. На основу високих стопа раста, до 80-тих година, између 15,4% и 7,8%, популација општине Ваљево повећана је са 70459 лица у 1948. години на 98226 лица у 1991. години. То је и једина општина колубарског округа која је имала изразит популациони пораст и постала видно диференцирана зона концентрације становништва. То конфирмира и чињеница да је у периоду 1981-1991. године само у овој општини забележен раст становништва, мада знатно слабијег интензитета, просечна стопа 2,9% (Попис становништва 1991. године).

Утицај природне и миграционе компоненте на укупан пораст становништва овог простора значајно се мењао током појединих међупописних периода. Учешће природног прираштаја у порасту популације за временски период 1961-1971. године износило је 82,32%, а миграциони салдо 17,68%. Већ у наредном десетогодишњем периоду миграциони салдо учествовао је са 29,49% у порасту становништва, што је било у спрези са развојем привреде и јачањем процеса урбанизације који је привлачио радно и за репродукцију способно становништво. У току 1981-1991. смањује се пораст становништва у односу на претходне периоде, а такође и природни прираштај и миграциони салдо (Попис становништва 1961., 1971., 1981., 1991. године и Витална статистика 1961-1991. године). У овом периоду Ваљево се нашло на маргини економских и привредних токова Републике, а делом и услед исцрпљености миграната из сеоских насеља ове општине која су давала највише миграната у претходном периоду.

Према попису становништва 1971. године у општини Ваљево је било 38930 миграната, тј. 44,1% укупног становништва (Колубарски округ 37,1%, Централној Србији 43,1%). До пописа 1991. године мигрантско становништво општине Ваљево се повећало на 46758 односно 47,6% укупне популације општине су представљали имигранти (Колубарски округ 42,7%, Централна Србија 45,2%).

Диференцираност становништва на нивоу функционално различитих насеља, прати тренд у после Другог светског рата. Тако је у граду Ваљеву према пописима из 1971. и 1991. године око два пута више миграната у односу на сеоска насеља. Поред тога у Ваљеву доминира мигрантско становништво над аутохтоним и расте са процентуалног учешћа од 46,05% по попису 1971. године на 56% по попису 1991. године. Учешће миграната у сеоским насељима 1971. године износило је 41,27%, а у 1991. години опало је на 35,1%. Концентрација мигрантског становништва у граду Ваљеву 1971. године износила је 78,1%, а у 1991. години 78,9%, од укупног броја миграната у градовима колубарског округа. Распон између минималних и максималних вредности удела досељеног у укупном становништву кретао се од 18,79% у Доњим Лесковицама до 73,84% у насељу Дивчибаре 1991. године. Поред тога агломирање миграната настаје у периурбаним насељима, односно у Рађевом селу, Седларима, Дегурићу, Бујачићу.

Попис 1991. године региструје лагано опадање унутар општинских миграција са 49,76%, на 45,68%. Посматрано на нивоу насеља у граду Ваљево у обе пописне године евидентиран је велики број миграната по основи регионалних, а у сеоским насељима по основи локалних пресељавања, где су у обе пописне године око 1/2 чинили досељеници из сеоских насеља ове општине. Удео миграната из сеоских насеља у укупном броју миграната у општини Ваљево према попису 1971. године био је 73,9%, а 1991. године 63,3% (Колубарски округу 63,7%). То конфирмира да су миграције на релацији село-град доминантан облик пресељавања становништва на овом простору после Другог светског рата. Удео миграната из мешовитих насеља износио је 6,2% у 1971. години и 12,6% у 1991. години (Колубарски округ 14,6%), док су мигранти из градских насеља чинили 19,4% у 1971. години и 21,8% у 1991. години (Колубарски округ 19,2%). То упућује на значај Ваљево као средишта развоја и концентрације становништва у колубарском округу.

Анализа праваца досељеног становништва на основу пописа 1991. године указује да је однос локалних и регионалних миграција био 45,7%:42,2%. Емиграциони правци на нивоу Републике указују на неравномерност учешћа Централне Србије и покрајина. Тако на емиграционе струје Централне Србије долази 92,81% док Војводина и Косово учествују са 4,80%, при чему је двоструко више досељених из Војводине него са Косова и Метохије. Из бивших република СФРЈ највише досељених је из Босне и Херцеговине 3,18%. То је условљено близином тог простора и у складу је са ранијим насељавањем ове општине.

У структури досељеног становништва посматрано по великим старосним групама према попису 1991. године, доминантно је старије средовечно становништво (48,19%), а одмах затим млађе средовечно (32,18%). У кохорти старијег средовечног становништва доминирају мушкарци, а млађег средовечног жене. Контингент жена фертилног периода чинио је 44,23% од укупног броја досељене женске популације. На основу статистичких података не можемо пратити учешће ове популације у природном прираштају општине Ваљево. Имиграционо становништво старије од 65 година бројније је од младог становништва (6216:2678). Индекс старости од 2,32 указује да ова популација интензивно стари и знатно више од домицилног становништва.

Динамику и узроке миграција сагледавамо на основу резултата анкетних истраживања за функционално различита насеља, односно за град Ваљево, Дивчибаре и групу сеоских насеља (Богатић, Вујиновача, Горње Лесковице, Доње Лесковице, Суводање и Таор) општине Ваљево. Резултати који се односе на динамику миграција показују да је највећи број имиграната за садашње пребивалиште имао прву миграцију у свим категоријама истраживаних насеља. Код града Ваљево значајно је и учешће друге (25%) и четврте миграције (25%) што конфирмира веома динамичну просторну покретљивост миграната. Међутим код насеља Дивчибаре и сеоских насеља доминантна је прва миграција (62,50% и 72,73%) у односу на остале, које свакако не губе на значају. Узроци миграција сагледавани су кроз прву, другу, трећу и четврту миграцију, по основу разлога за које су се имигранти могли одредити. Ти разлози су: удаја-женидба; прво запослење; боље радно место; службени премештај; лично школовање; доселио се као колониста; доселио се са родитељима; догађаји везани за распад СРЈ или остали разлози.

Прва миграција у граду Ваљево првенствено је условљена удадено-женидбеним процесима (30%) и досељењем са родитељима (30%). Значајно је и учешће првог запослења (15%), а мањи значај има боље радно место (5%) и досељење као колониста (5%). У насељу Дивчибаре се као узрок прве миграције после досељења због склапања брака (37,5%) највише истицало прво запослење, а затим мигрирање због бољег радног места (12,5%), као и службеног положаја (12,5%) а лично школовање као разлог учествовало је са 6,2%. У сеоским насељима знатно више од једне половине имиграната тј. 63,6% је као разлог за прву миграцију навело удају односно женидбу. Код ових имиграната значајно је и лично школовање (12,1%), као и прво запослење (9%) за разлог мигрирања. Догађаји везани за распад СРЈ као узрок миграције наведени су само у сеоским насељима и то са учешћем од 3%.

Број миграната у другој миграцији у граду Ваљево опао је за половину у односу на прву миграцију. Узроци друге миграције такође се разликују у односу на прву, те се као доминантни узроци у овој миграцији јављају досељење са родитељима (30%) и догађаји везани за распад СФРЈ (30%). Код насеља Дивчибаре такође изразито опда учешће миграната у другој миграцији у односу на прву и то за 69% али разлози ове миграције корелирају са претходном

миграцијом. Разлози друге миграције досељених у сеоска насеља указују на доминантно учешће првог запослења (36,4%), у односу на удадбено-женидбени процес (27,3%) а лично школовање и даље не губи на значају (18,8%), као и боље радно место (9,1%).

Код треће миграције такође опада учешће миграната у односу на претходне с тим што је тај пад између друге и треће миграције нешто уравнотеженији у односу на онај између прве и друге миграције. Једино је код сеоских насеља број учесника треће миграције смањен за готово две трећине у односу на другу. Трећа миграција посматрана код имиграната у Ваљево и даље као главни узрок има досељелње са родитељима (50%), а значајан удео имају и кретања ради склапања брака (25%). Код насеља Дивчибаре једини узрок треће миграције је боље радно место, док код сеоских насеља удадбено-женидбене миграције, прво запослење и остали разлози имају равноправан значај (по 33,33%).

Разлози четврте миграције корелирају са трећом миграцијом у свим категоријама посматраних насеља и једино је код имиграната у сеоским насељима изгубно значај првог запослења у корист друга два разлога из треће миграције (Срећковић Ј., 2001).

Дневне миграције на територији општине Ваљево посматрамо на основу расположивих статистичких података из пописа становништва 1971. и 1991. године за категорију радника-дневних миграната, док за анализу дневних миграција ученика користимо резултате анкете.

Према попису 1971. године 16157 радника 5950 или 36,83% су били дневни мигранти. Највеће учешће у дневној миграцији имали су радници из насеља најближих граду Ваљево. Доња Грабовица учествовала је са 15,93% миграната, затим насеља Градац, Кличевац и Бело Поље која су касније срасла у град Ваљево. На основу пописа из 1991. године број дневних миграната је нешто мањи него 1971. године и износи 5718 радника. У полној структури доминирају мушкарци како у граду Ваљево тако и у осталим насељима с том разликом што је диспропорција у полној структури мање изражена у граду него у осталим насељима. Највеће учешће у дневној миграцији радника у овом периоду има Ваљево са 14,20%. Такође у односу на попис 1971. године број дневних миграната-радника порастао је са 305 на 812. После Ваљева насеље са највећим уделом радника, дневних миграната је Рађево Село. Затим следе насеља која се граниче са градом Ваљевом, те насеља на истоку општине тј. на путу Београд-Ваљево.

Анкета дневних миграција-ученика спроведена је у Ваљевској гимназији, Економској школи и средњој медицинској школи "Миша Пантић". Узорак је обухватио 500 ученика из наведених школа.

Учешће дневних миграната-ученика у укупном броју анкетним упитником обухваћених ученика износило је 22,60% тј. нешто мање од 1/4 анкетираних. Од укупног броја ученика дневних миграната 28 је мушког пола, а 83 женског. То је готово три пута више женске популације у односу на мушку. И код аутохтоних ученика више је женских него мушких, али је полна структура уравнотеженија. Анализа праваца дневних миграција указује на доминантно учешће миграната на нивоу општине Ваљево (31,86%). После тога долазе општине из колубарског округа, при чему се истиче општина Мионица која даје 20,35% дневних миграната. Нешто већи удео је и општине Лазаревац од 10,62%, те Косјерића и Коцељеве што је у спрези са малом удаљеношћу ових општина од Ваљева. Како је највећи број ученика-дневних миграната из општине Ваљево то њихове правце сагледавамо на нивоу насеља. Највише миграната је из насеља Попучке (33,33%). То је и насеље са највећим бројем становника на простору општине Ваљево. Затим следе насеља Каменица, Петница и Горић. Свако од ових насеља учествује у дневној миграцији ученика са 8,33%.

Закључак

Просторна покретљивост становништва значајно детерминише демографски развој општине Ваљево. У периоду XVII-XIX века у Колубари и Подгорини било је 1152 породице, од чега досељених 1074 или 93,22%. Услед изузетно високог прилива становништва шездесетих и седамдесетих година XIX века, Ваљево је од 1863-1874. године имало највиши годишњи пораст становништва у Србији, који је у периоду 1863-1866. године износио 10,27% годишње, а од 1866-1874. године 3,78%. У периоду после Другог светског рата у складу са друштвеним и социјалним развојем општину Ваљево карактерише интензиван пораст становништва у коме миграциони салдо значајно партиципира. Посматрано на нивоу функционално различитих насеља највећи број досељених имао је прву миграцију условљену удадбено-женидбеним

процесима и пресељењем породице. Код града Ваљево значајно је учешће друге, па и четврте миграције што потврђује веома динамичну просторну покретљивост миграната.

ЛИТЕРАТУРА

Ваљево кроз векове (1993). Ваљево.

Документациона грађа Републичког завода за статистику Србије, Београд.

Ђорђевић Т., (1924): **Из Србије Кнеза Милоша, становништво и насеља**, Београд.

Јовановић Б., (1881): **Попис људства у Кнежевини Србији 1874. године**, Београд.

Јовановић Б., (1881): **Попис људства у Кнежевини Србији 1884. године**, Београд.

Милошевић Н., (1983): **Колубара у праисторији**, Подрињско- колубарски регион, Шабац.

Павловић Ј., (1991): **Колубара и Подгорина**, Фототипско издање "Напред", Ваљево.

Попис људства и домаће стоке у Краљевини Србији 1905. године (1906), Београд.

Претходни резултати пописа становништва и домаће стоке у Краљевини Србији 31. децембра 1910. године (1911), Београд.

Публикације пописа становништва од 1948. до 1991. године, Савезни завод за статистику, Београд.

Спасовски М., (1982): **Природно кретање становништва Западне Србије од средине 19. века до данас**, Гласник СГД, бр. 2, Београд.

Срећковић Ј., (2001): **Миграције као компонента демографског развоја општине Ваљево**, Дипломски рад, Београд.

Стојанчевић В., (1973): **Етничке, демографске и социјално економске карактеристике Ваљево у XIX веку**, Гласник МИАУ, 8, Ваљево.

Трипковић М., (1980): **Ваљево 1900-1941**, Ваљево.

JELENA SREĆKOVIĆ

Summary

THE ROLE OF MIGRATION IN DEMOGRAPHIC DEVELOPMENT OF THE COMMUNITY OF VALJEVO

In demographic development of the community Valjevo migration movements have a significant role. From 17. till 19. century in Kolubara and Podgorina there were 1152 families, of which 1074 or 93,2% were settled. because of very high influx of population in the second half of 19. century, since 1863 till 1874 Valjevo had the highest increase of population number of the year in Serbia (from 1863 till 1866 it was 10,27% a year, and since 1866 till 1871 it was 3,78%).

In the period after World war II in relation with socio-economic development, intensive increase of the population in which net migration significant participate characterizes the community Valjevo. Observed in the level of functional different settlements the highest number of settled had the first migration, caused by marriage processes and movements of family. Participation of second and fourth migration is important in town Valjevo that confirms very dynamic space moving of immigrants.